

УДК 65.014/1-73 (477)

С. С. Свірідова, Г. Л. Садовець

Одеський національний політехнічний університет,

ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам формування корпоративних структур в Україні. Проведено аналіз етапів розвитку корпоративного сектору економіки країни, встановлено рівень його розвитку. Надані рекомендації щодо прискорення процесу утворення великих корпоративних об'єднань.

Ключові слова: корпоративні структури, економічна концентрація, приватизація, об'єднання й поглинання.

Реформування української економіки передбачає оновлення організаційних структур відповідно до сучасних світових тенденцій розвитку економіки. Якісні зміни в системі управління великих підприємств спричинили появу нових організаційних структур, але масового цілеспрямованого руху до прогресивних організаційних формувань поки що не спостерігається. Це зумовлено відсутністю чіткої моделі організаційного устрою майбутньої економіки і відповідної державної політики, спрямованої на її впровадження.

Важливою рисою сучасної ринкової економіки є організаційне різноманіття, тобто не існує жодних форм організації господарської діяльності або структур власності, які б мали абсолютні переваги над усіма іншими [1]. Але практика функціонування сучасних підприємств доводить, що неможливо створити ефективну економіку, спираючись лише на малі підприємства. Вони, безумовно необхідні для розвитку суспільства, але пріоритетне місце повинне відводитися великим організаційним утворенням – корпораціям. Їх кількість в розвинених країнах світу складає не більше 20% загальної кількості усіх підприємств, при цьому на них припадає 80–90% загального обсягу виробництва [2]. Це свідчить про те, що у розвиненому стані вони є «двигунами» економічного, технічного та соціального прогресу. Однак в Україні поява корпоративних утворень не була результатом еволюційного процесу та ринкового відбору з позицій ефективності. Утворення корпоративних підприємств у нашій державі стало наслідком трансформації форм власності, яка відбувалася у складних умовах перехідної економіки [3].

Саме тому питання формування корпоративних підприємств у вітчизняній літературі розглянуті не так докладно, як питання корпоративного управління, захисту прав акціонерів, балансу інтересів корпоративних відносин, які найчастіше розглядаються з використанням закордонного досвіду. З цих позицій актуальною залишається проблема створення таких корпорацій, які були б здатні реалізовувати інноваційні механізми розвитку підприємства.

Значний внесок у формування сучасного розуміння розвитку корпоративних структур зробили такі вітчизняні вчені, як Л. Федулова, В. Суторміна, С. Білоусова, В. Євтушевський, Г. Козаченко, М. Чечетова, Є. Палига, С. Сазоненко, П. Буряк, М. Деркач, А. Козаченко, А. Костін, М. Крупка, Г. Паламарчук, О. Паламарчук, Л. Руденко, О. Шевчук та ін. Проте процес формування великих

корпоративних структур, внутрішньоорганізаційні аспекти їх діяльності поки ще не отримали загального висвітлення.

За таких умов ціллю даної статті є аналіз тенденції розвитку вітчизняних корпоративних структур, встановлення ступеню корпоратизації економіки, з'ясування причин низького рівня розвитку корпоративного сектора.

В Україні корпорації виникли тоді, коли з'явилась необхідність залучення капітальних засобів для здійснення підприємницької діяльності. Корпоративна форма організації мала привілеї для вкладників: звільняла від участі в управлінні, але давала змогу контролювати його діяльність, спільно розділяти ризики в розмірі величини належних акціонерам часток статутного капіталу [4].

Правове визнання корпорації як організаційної форми підприємства надано в Господарському кодексі України, прийнятому 16.01.2003 р. Корпоративним вважається підприємство, утворене двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), яке діє на основі об'єднання майна (або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, участі засновників у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпорація стає суб'єктом права з одержанням статусу юридичної особи. Через те, що українські корпорації не відповідають усім параметрам сучасних корпорацій у розвинених країнах, в Україні до корпоративних угруповань відносять акціонерні компанії, в яких на основі централізації капіталів і заощаджень найманих працівників здійснюється колективне привласнення результатів виробничої діяльності залежно від кількості одержаних на внесені кошти акцій [3].

Згідно з «Довідково-аналітичними матеріалами про стан управління корпоративними правами держави» Фонду державного майна України [5] сектор корпоративного розвитку в Україні пройшов три етапи розвитку.

Перший етап характеризується структурним оформленням підприємницького руху кінця 80-х — початку 90-х років у господарські структури ринкового типу, зокрема товариства з обмеженою відповідальністю та дрібні акціонерні товариства.

Законодавчою базою для цих процесів стали прийняті в 1991 році закони «Про власність», «Про господарські товариства», «Про цінні папери, фондову біржу».

Другий етап пов'язаний з початком масового акціонування середніх і великих державних підприємств, з їх подальшою приватизацією.

Одночасно було продовжено процес формування відповідної правової бази. У 1996–1997 роках прийнято закони «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», утворено спеціальний регулюючий орган — Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, сформовано засади інфраструктури фондового ринку.

Третій етап розпочався з 1998 року. На процес формування державного сектора на цьому етапі мали вплив дозвіл на корпоратизацію частини об'єктів, заборонених до приватизації, та розширене застосування індивідуальних засобів приватизації.

Випадки реприватизації підприємств, що з'являються все частіше, свідчать про початок четвертого етапу формування корпоративного сектора. Суть цього етапу полягає в тому, що об'єкти, які вже були приватизовані і знаходяться у власності певних структур або підприємств, мають бути повернені у власність держави для повторної приватизації.

Однак на завершальному етапі процесу приватизації пріоритети повинні бути дещо змінені. Процес приватизації визначив зростання колективної або приватної форми власності та зменшення при цьому державної форми власності. Приватизовані підприємства хоча й пройшли правову реорганізацію, зіткнулися з безліччю проблем стосовно реструктуризації всіх функціональних сфер діяльності. Внаслідок приватизації державних підприємств були створені акціонерні товариства та інші корпоративні структури. Динаміка розвитку економічної концентрації наведена у таблиці 1. Видно, що пік економічної концентрації був у 1997 р., у 2001 р. теж спостерігалась підвищена активність у створенні холдингових компаній.

Таблиця 1

Динаміка розвитку економічної концентрації в Україні [6]

Основні напрямки економічної концентрації	Кількість випадків економічної концентрації							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Створення холдингових компаній	26	42	79	0	0	250	275	15
Створення об'єднання підприємств	96	193	270	84	19	5	19	6
Створення суб'єктів господарювання у процесі злиття підприємств	242	295	492	103	122	109	95	53
Придбання активів або часток підприємств	54	144	319	532	275	5	13	232
Приєднання і поглинання підприємств у процесі приватизації	0	68	51	12	10	10	11	9
Інші випадки, які регулюються законодавством щодо захисту економічної конкуренції	46	43	317	30	47	57	103	81
<i>Разом</i>	464	785	1528	761	473	436	516	396

А. Берлі, який дослідив закономірності між ступенем концентрації капіталу та мірою впливу власників на процес управління корпорацією, довів, що чим вищий ступінь концентрації капіталу, тим менша міра впливу власників на процес управління корпорацією.

Згідно його погляду, корпорації в своєму розвитку проходять чотири стадії, для кожної із яких характерні відповідні види корпорацій.

Застосовуючи запропоновану А. Берлі стадійну характеристику розвитку корпорації до практики формування корпоративного сектора України, можна констатувати, що національні корпорації знаходяться на 2-й, 3-й і незначна кількість на 4-й стадіях розвитку, тоді як для розвинених країн світу характерні корпорації 3-ї і 4-ї стадій розвитку.

На другій стадії розвитку знаходяться ті корпорації, власниками яких в переважній більшості є члени трудового колективу. Це – корпорації, створені в період малої приватизації та приватизації середніх підприємств. З точки зору організаційно-правової форми корпорацій даного етапу розвитку слід відзначити, що до них відносяться кооперативи, товариства.

На третій стадії розвитку знаходяться акціонерні товариства, які були сформовані в період масової сертифікації, приватизації і власність яких за останнє десятиріччя не зазнала значних структурних змін. Це – здебільшого інтегровані

по горизонталі корпорації. В галузевому аспекті це корпорації автомобільної, легкої, харчової та іншої промисловості.

Таблиця 2

Корпорації за характеристикою та стадіями розвитку, за А. Берлі

Характеристика корпорації	Стадії розвитку корпорації			
	перша	друга	третья	четверта
Коло власників	Обмежене	Обмежене	Розпорошеність власності серед значної кількості міноритарних акціонерів	Занадто обмежене
Акціонери	Працівники	Юридичні (фізичні) особи	Населення	Страхові компанії, пенсійні, інвестиційні фонди
Ступінь контролю власників	Повний контроль власників за діями адміністрації	Фактичний контроль за діями адміністрації переходить до рук утримувачів контрольних пакетів	Контроль над корпорацією переходить до адміністрації	Повний контроль дій адміністрації
Доля участі власників в управлінні	Трудова участь власників у корпорації	Відокремлення власності і управління	Повне відокремлення власності від управління	Повне відокремлення власності від управління
Управління	Власники	Власники і наймані менеджери	Наймані менеджери	Наймані менеджери
Поведінка акціонерів	Згуртованість акціонерів	Розрізненість акціонерів	Передача акціонерам довіреності на право голосування	Згуртованість
Основний інтерес власників	Розвиток корпорації	Розвиток корпорації з метою отримання доходу від володіння правами в корпорації	Отримання доходу від володіння правами в корпорації	Розвиток корпорації з метою отримання доходу від володіння правами в корпорації

На четвертій стадії розвитку перебувають корпорації, сформовані у вигляді крупних приватних бізнес-груп [7]. До них можна віднести корпорацію «Інтерпайп», групу «Приват», УкрСиббанк, концерн «Укрпромінвест», групу банку «Аваль», корпорацію «Індустріальний союз Донбасу» та ЗАТ «Систем Капітал Менеджмент». Всі вони є конгломератами. За незначним виключенням період формування бізнес-конгломератів в Україні припадає на початок 90-х років, тобто період початкового накопичення капіталу. Значне зростання і посилення позицій за рахунок включення до їх складу банківських структур відбулося тоді, коли на продаж виставлялися підприємства зі стратегічним значенням для

розвитку України. Включення до структури власності бізнес-конгломератів підприємств даного статусу ще більше розширило структуру корпорацій за рахунок розширення сфери страхового бізнесу.

Особливістю таких корпорацій в Україні є: існування їх переважно у вигляді фінансово-промислових груп, концентрація власності в руках вузького обмеженого кола акціонерів, складна система відносин контролю між структурними одиницями бізнес-груп.

Сферою їх діяльності є переважно металургійна, машинобудівна, гірничо-збагачувальна, коксохімічна, гірничорудна, хімічна, нафтова, харчова, будівельна галузі промисловості та агропромисловість.

Розвиток організаційно-правових форм господарювання в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття майже повністю повторює еволюційний розвиток об'єднань підприємств у Європі ХV—ХVІІ століть. Зберігаючи суть — принципи власності і поділу відповідальності, динаміка розвитку відрізняється швидкістю та розвиненістю правового, фінансового та інформаційного простору [8]. З таблиці 2 видно динаміку зростання кількості корпоративних об'єднань в Україні. Якщо зростання кількості АТ у 1999 році призупинилося, то зростання кількості корпорацій не зупинилось і досі. Кількість концернів за останні кілька років хоча й знизилась, але це зниження дуже незначне. Це свідчить про зростання корпоративного сектора в Україні.

Таблиця 3

Динаміка кількості суб'єктів господарювання в Україні [9]

Види підприємств	Роки									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004–2005	2006	2007	2008 (на 1 квітня)
<i>Всього</i>	682469	728007	7757763	834886	889330	935578	*	1070705	1133200	1199540
У тому числі:										
Акціонерні товариства	35443	35693	35218	34942	35134	35016	*	33976	33084	31748
Відкриті АТ	10879	11812	12045	12089	12171	12137	*	11345	10895	10307
Закриті АТ	23159	22789	22228	22100	22255	22194	*	21948	21503	20949
Корпорація	435	500	555	609	648	717	*	824	842	853
Концерн	356	358	371	380	385	395	*	406	403	400

* — немає даних.

Про те, що в Україні розвиток корпоративних утворень поступово набирає силу, свідчать й засновані «Інвестгазетою» рейтинги, які ведуться вже дванадцять років. Рейтинг кращих компаній України, так званий ТОП-100, досліджує корпорації за системою обраних показників.

Результати рейтингу дозволяють оцінити стан економіки України. Зокрема аналіз показує, що українська економіка на початку століття знаходилася на рівні високого зростання. Наприклад із 100 компаній, які увійшли у рейтинг за розміром валового доходу, 45 є у списку 100 найбільших експортерів України [10].

З них 23 займалися вивозом металургійної сировини або її продукції. Тому існує звичайна залежність економіки України від світової кон'юнктури, що не є позитивним явищем.

За даними рейтингів при зіставленні галузевих структур рейтингу у 1996 та у 2006 роках по багатьох позиціях виявляється значна схожість [2]. Основу крупного бізнесу все ще становлять переважно сировинні корпорації нафтогазової, металургійної, хімічної галузей. Різниця в кількості компаній машинобудівної та автомобілебудівельної галузей мінімальна. Як і раніше, в рейтингу широко представлені залізниці і енергетика. Але в загальному рейтингу все ще відсутні корпорації у сфері високих технологій, де невеликі компанії тільки продовжують повільно нарощувати свій капітал.

Можна сказати, що у найближчий час в Україні будуть проходити подальші з'єднання і поглинання компаній [4]. Цьому сприяє те, що раніше існуючі «спекулятивні заробітки» ідуть у минуле. Тому лише великі компанії, побудовані за принципом максимального захвату території і споживачів, зможуть конкурувати і нарощувати експортний потенціал. Але на сьогодні ще рано порівнювати роботу та корпоративний стиль управління вітчизняними компаніями з досвідом зарубіжних. Наприклад, до міжнародного фондового ринку входять акції лише декількох українських компаній, капіталізація вітчизняних компаній також не йде у порівняння з капіталами західних.

Формування великих виробничих комплексів в Україні дасть змогу розв'язати основну проблему – локалізувати негативні явища в різних секторах економіки України і регіонах. Для реалізації цього необхідно:

— щонайшвидше ухвалити Податковий кодекс, Закони «Про корпорації» та «Про акціонерні товариства». Це полегшить процес утворення корпорацій;

— не подрібнювати великі виробничі комплекси, а укрупнювати їх методом злиття або поглинання, а на цій основі створювати промислові, фінансово-промислові групи та інші великі господарські структури. Це дасть змогу витіснити посередницькі структури або ж залучити їх до виробничого процесу як структурні підрозділи утворюваних великих господарських суб'єктів;

— прийняти закон про пільгове оподаткування (на певний період) великих виробничих комплексів, що створюються методом злиття або поглинання.

Незважаючи на підвищену увагу дослідників до питань розвитку корпоративного управління, проблеми формування корпоративних структур залишаються нерозв'язаними. Аналіз показує наявність тенденції росту кількості вітчизняних корпоративних утворень. Рівень корпоратизації, за теорією А. Берлі, ще не досяг свого піку, більшість корпорацій знаходяться на другій та третій стадії розвитку, лише незначна кількість – на четвертій. Зазначені вище заходи повинні дати змогу полегшити формування великих, стійких до економічних потрясінь виробничих комплексів і з часом увійти у русло світових економічних тенденцій.

Література

1. *Гарафонов О.* Тенденції розвитку вітчизняних інтегрованих корпоративних структур // Вісник ТАНГ. – № 2. – 2005.
2. *Федулова Л. І.* Корпоративні структури в стратегії соціально-економічного розвитку регіону // Регіональна економіка. – 2007. – № 3.
3. *Проценко В. О.* Формування і розвиток корпоративних структур в аграрному виробництві: Автореферат дисертації. – К., 2006.

4. *Збірник* матеріалів міжнародного економічного форуму у двох частинах «Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації», — К., 2004. — Т. 1.
5. *Сайт* Фонду Держмайна України.
6. *Кузьмін О., Шуляр Р.* Економічні проблеми злиття підприємств // *Економіка України*. — 2003. — № 12. — С. 26–33.
7. *Паламарчук Г., Паламарчук О.* Трансформування організаційних структур в економіці України. *Економіка України*. — 2005. — № 12. — С. 40–46.
8. *Савельєва Т.* Проблеми розвитку великих корпоративних структур в економіці України // *Персонал*. — № 9. — 2007.
9. *Сайт* Державного комітету статистики України.
10. ТОП-100. Рейтинг кращих компаній України. *Инвестгазета*. — 2006. — № 2. — 21 юнія. — 65 с.

С. С. Свиридова, Г. Л. Садовец

Одеський національний політехнічний університет

ПРОЦЕСЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ СТРУКТУР В УКРАИНЕ

Резюме

В статье изучены современные тенденции развития корпоративных объединений в Украине. Установлен уровень развития корпоративного сектора экономики. Предложено формирование устойчивых к экономическим потрясениям корпоративных образований.

Ключевые слова: корпоративне структури, економічна концентрація, приватизація, об'єднання і поглинання.

S. S. Sviridova, G. L. Sadovets

Odessa National Polytechnic University, Department of Enterprise Economy

THE PROCESSES OF CORPORATE STRUCTURES FORMATION IN UKRAINE

Summary

In the article the modern development trends of corporate associations in Ukraine are studied. The development's level of corporate sector of economy is identified. The formation of large corporate structures, which are proof against economic shocks, is proposed.

Key words: corporate structures, economic concentration, privatization, mergers and acquisitions.